

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING O‘QUV-METODIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH JARAYONINI PROKSOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Z.O.Rashidova, O‘zDJTU

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), O‘zbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolajak pedagoglarning o‘quv-metodik kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni muhim pedagogik psixologik jihatdan (proksologik yondashuv asosida) tahlil qilinadi. Pedagogik tayyorgarlik jarayonida metodik kompetensiyalarni rivojlantirish orqali pedagoglarning kasbiy faoliyatga tayyorligi va sifatini oshirishga e‘tibor qaratilgan. Maqolada “kompetensiya”, “o‘quv-metodik kompetensiya”, “proksologik yondashuv” tushunchalari aniqlanadi, pedagog tayyorgarlik jarayonida kompetensiyalarni shakllantirish bosqichlari hamda metodik vositalar taklif etiladi. Tadqiqot natijalari asosida bolajak pedagoglarni tayyorlash jarayonida proksologik yondashuvni qo‘llash imkoniyatlari va tavsiyalari berilgan.

Kalit so‘zlar: bolajak pedagoglar; o‘quv-metodik kompetensiya; kompetensiyaviy yondashuv; proksologik yondashuv; pedagogik tayyorgarlik; metodik kompetensiya.

Bugungi kunda ta‘lim tizimida pedagoglarning o‘rni va mas‘uliyati keskin ortmoqda: o‘qituvchi nafaqat fan bilimini, balki o‘quv-metodik, texnologik va pedagogik kommunikatsiya kompetensiyalarini ham yaxshi egallashi talab etiladi. Raqamli transformatsiya, yangi pedagogik texnologiyalar, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim hamda amaliyotga asoslangan o‘quv jarayonlari (praktikum, stajirovka, mentorlik) – bularning barchasi bolajak pedagoglarni nafaqat nazariy bilim, balki samarali metodik ko‘nikmalar bilan tayyorlash zaruratini oshiradi. Shu bois, o‘quv-metodik kompetensiyalarni shakllantirish jarayonini nazariy va amaliy jihatdan takomillashtirish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Pedagogik adabiyotlarda ikkita yo‘nalish — **praksiologik (praxiological / amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan)** yondashuv hamda **proksimal (ZPD — yaqin rivojlanish zonasi)** kontseptsionalari ko‘p ishlatiladi.

“Kompetensiya” atamasi zamonaviy pedagogik nazariyada keng tarqalgan va turli mualliflar tomonidan biroz farqli ta‘riflarda berilgan. Umuman olganda, kompetensiya — bu muayyan faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka, shaxsiy xususiyatlar va motivatsiyaning integrativ to‘plami (ya‘ni — natijaga yo‘naltirilgan faoliyat belgisi). Kompetensiyaviy yondashuvda ta‘lim natijasi faqatgina ma‘lumot (bilim) emas, balki shu bilimni amalda qo‘llay olishdir; ta‘limning maqsadi — o‘quvchida yoki kelgusidagi mutaxassisda zarur professional kompetensiyalarni shakllantirishdir. Bu yondashuv amaliy va funksional

mezonlar (faoliyatga yo'naltirish, vaqtiy moslashuv, muammolarni hal qilish qobiliyati) orqali baholanadi.

- **Struktural-funksional yondashuv:** kompetensiya tarkibiy qismlarga bo'linadi (bilim, ko'nikma, malaka, shaxsiy-motivatsion komponent). Har bir komponent faoliyatda o'z funksiyasini bajaradi va ularning integratsiyasi kompetentlikni ta'minlaydi.

- **Natijaviy/operatsional yondashuv:** kompetensiya — bu kutilgan (me'yoriy) faoliyat natijasi; baholash kompetensiyaga asoslangan mezonlar (learning outcomes) orqali amalga oshiriladi.

- **Holistik yondashuv:** kompetensiya shaxsning individual xususiyatlari, ijtimoiy-madaniy kontekst va muayyan kasbiy vaziyatga bog'liq dinamik tuzilish sifatida qaraladi.

O'quv-metodik kompetensiya — bu o'qituvchi yoki bolajak pedagogning o'qitish metodikasi bilan bog'liq faoliyatni samarali tashkil etishi uchun zarur bilim, uslubiy ko'nikma, pedagogik texnologiyalarni qo'llash malakasi va metodologik fikrlashning integrativ yigindisidir. Boshqacha aytganda, bu kompetensiya — nazariy bilimni metodik jihatdan amaliy usullarga aylantira olish va darsni rejalashtirish, o'tkazish, baholash hamda o'quv jarayonini takomillashtirish qobiliyatidir.

Odatda quyidagi tarkibiy qismlar ajratiladi:

1. **Nazariy-metodik bilim:** o'quv-metodika asoslari, didaktika tamoyillari, ta'lim standartlari, dars rejasi tuzish, o'quv materiallarini tahlil qilish qobiliyati.

2. **Texnik-metodik ko'nikmalar:** dars texnologiyalarini (interaktiv metodlar, muammoli o'qitish, loyihaviy faoliyat, TBL, laboratoriya/praktikum) qo'llash, dars uslublarini moslashtirish.

3. **Diagnostik va baholash kompetensiyasi:** o'quv natijalarini diagnostika qilish, formativ va summativ baholash usullarini qo'llash, portfel va rubrikalar tuzish.

4. **Kommunikativ-pedagogik kompetensiya:** o'quvchilar bilan muloqot, guruhni boshqarish, motivatsiya yaratish, fikrni ijobiy yo'naltirish va yordam ko'rsatish qobiliyati.

5. **Refleksiv va innovatsion komponent:** o'z pedagogik faoliyatini tahlil qila olish, metodlarni modernizatsiya qilish, ilmiy-amaliy yangiliklarni amaliyotga kiritish.

Bu tarkibiy qismlar integrativ tarzda ishlaganda o'quv-metodik kompetensiya shakllanadi va dars sifatini uzluksiz ravishda oshirish imkonini beradi.

Pedagog tayyorgarligi — bu kelajakdagi o'qituvchi (bolajak pedagog)ning kasbiy faoliyatga moslashuvi, kasbiy identifikatsiyasining hosil bo'lishi va professional kompetensiyalarni tizimli egallash jarayonidir. Ushbu jarayon nafaqat bilim va mahoratni, balki ijtimoiy-psixologik tayyorgarlikni (o'zini tutish, stressga chidamlilik, hamkasblar bilan hamkorlik), didaktik fikrlash va etika tamoyillarini ham o'z ichiga oladi.

Pedagogik-psixologik asosiy jihatlar:

- **Ijtimoiy-kontekstual ta'sir:** pedagog tayyorgarligi ijtimoiy muhit, madaniyat va ta'lim tizimi talablari bilan belgilanadi; bu shaxsning kasbiy rolga oid kutilmalarini shakllantiradi.
- **Motivatsion-affektiv komponent:** pedagogning kasbga qiziqishi, ichki motivatsiya va pedagogik vazifalarga sadoqat — kompetensiya rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega.
- **Refleksiya va metakognitsiya:** o'z faoliyatini tahlil qiluvchi qobiliyat (reflektivpraktika) pedagogning metodik kompetensiyasini chuqurlashtiradi — qanday metod ishladi, nima ishlamadi, nima uchun — degan savollarga doimiy javob izlash.
- **Ijtimoiy-interaktiv komponent:** Vygotskyga ko'ra, o'rganish ijtimoiy jarayon; bolajak pedagogning o'qituvchilik malakasi ilg'or ustozlar, mentorlar va hamkasblar bilan o'zaro ta'sir orqali tezroq shakllanadi.

Psixologik jihatdan, metodik kompetensiya nafaqat texnik qobiliyatlarni, balki pedagogning o'quvchilarning individual xususiyatlarini tushunishi, ularni qo'llab-quvvatlash va moslashtirish (differensiyal yondashuv), hamda o'zaro munosabatlarni boshqarish qobiliyatini talab etadi.

“Proksologik” atamasi akademik adabiyotlarda keng tarqalmagan; shu sababli uni aniq ma'noda talqin qilishdan oldin, ikkita yaqin va ko'p ishlatiladigan kontseptsiyani ajratib ko'rish foydali: **(1) praksiologik (praxiologikal) — amaliy faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv**, va **(2) proksimal (Zone of Proximal Development — ZPD) — Vygotsky nazariyasi**. Agar “proksologik” so'zi sizning kontekstda boshqa ma'no anglatmasa, maqolada uni **amaliy (praxiologik) va yaqin rivojlanish (ZPD) tamoyillarini integratsiyalovchi yondashuv** sifatida izohlash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Proksologik yondashuv (maqolada shunday qabul qilinsa) — bu o'quv-metodik kompetensiyalarni shakllantirishda *yaqin rivojlanish zonasi (ZPD)* tamoyillari asosida strukturali va amaliy mashg'ulotlar (praksiologik elementlar) orqali bosqichma-bosqich qo'llab-quvvatlashni nazarda tutuvchi yondashuvdir. Ya'ni, o'qituvchini (yoki talabani) mustaqil darajadan bir qadamma yuqori darajaga olib chiqish uchun nazariy kontentni mashq, modelling, mentorlik, rag'batlantirish va baholash orqali qo'llab-quvvatlash amalga oshiriladi. Bu yondashuvda asosiy e'tibor — amaliy vaziyatlarda kompetensiyani “tajriba orqali” shakllantirish va qo'llab-quvvatlash usullarini muvofiqlashtirishga qaratiladi.

Asosiy tamoyillar va mexanizmlar:

- **Scaffolding (yordamni bosqichma-bosqich kamaytirish):** murabbiy (mentor/ustoz) talabani dars yoki amaliy mashg'ulot jarayonida qo'llab-quvvatlaydi va talab zarur qobiliyatga ega bo'lgach yordamni asta-sekin kamaytiradi. Bu ZPD konsepsiyasining amaliy ekvivalenti.

- **Amaliy-orientatsiya (praksiologiya):** nazariy bilimlar har doim amaliy topshiriqlar (case-study, projekty, dars amaliyoti, stajirovka) orqali mustahkamlanadi. Bu bosqichda ekspertlar va hamkasblar bilan hamkorlik muhim.

- **Diagnostika va moslashuv:** o'qituvchining hozirgi darajasi va ZPD diagnostikasi asosida individual metodik yo'l xaritasi tuziladi (qaysi metodlar, qaysi darajada yordam kerakligi aniqlanadi).

- **Refleksiya va metakognitiv ta'lim:** talabani o'z faoliyatini tahlil qilishga rag'batlantirish, xatolarni tahlil qilish va o'rganilgan usullarni qayta ko'rib chiqish orqali mustaqillikni oshirish.

Agar o'quv-metodik kompetensiyalar proksologik (ZPD + praktsiologik) tamoyillari asosida shakllantirilsa, quyidagi ijobiy natijalar kutiladi: pedagoglarning metodik qarorlari aniqroq va vaziyatga moslashgan bo'ladi; darslar amaliy va natijaga yo'naltirilgan o'tadi; kelajakdagi o'qituvchilar mustaqil va reflektiv amaliyotchilarga aylanadi. Bunday yondashuv ta'lim muassasalarida mentorlik tizimini kuchaytirish, stajirovka va amaliy mashg'ulotlarni tizimlashtirishni talab qiladi.

Kompetensiya — bu faoliyatni samarali amalga oshirish uchun kerakli bilim-ko'nikmalar va shaxsiy xususiyatlarning integrativ majmuasi bo'lib, zamonaviy ta'limda natijaviy (functional) mezonlar orqali baholanadi.

O'quv-metodik kompetensiya esa o'qituvchining metodik faoliyatga oid barcha nazariy va amaliy jihatlarini o'z ichiga oladi — nazariy bilimdan tortib, darsni tashkil etish, baholash va refleksiyagacha.

Proksologik yondashuv (maqolada shunday talqin qilinsa) ZPD (Vygotsky) va praktsiologik amaliy tamoyillarni birlashtirib, kompetensiyalarni bosqichma-bosqich, qo'llab-quvvatlash va reflektiv amaliyot orqali shakllantirishni taklif qiladi

Ya'ni, o'qituvchini (talabani) hozirgi mustaqil darajadan bir yoki bir necha qadamma yuqori darajaga olib chiqish uchun mo'ljallangan bosqichli qo'llab-quvvatlash, amaliy mashg'ulotlar va reflektiv tahlil tizimi.

Asosiy tamoyillar.

- **ZPD (yaqin rivojlanish zonasi):** talabani mustaqil bajarish darajasi va yordam bilan bajarish darajasi o'rtasidagi farqni aniqlash va shu farq doirasida ta'limni tashkil etish.

- **Scaffolding (bosqichma-bosqich yordam):** murabbiy yoki mentor yordamni boshida kuchliroq ko'rsatadi, so'ng asta-sekin kamaytiradi — mustaqillikni oshirish uchun.

- **Praksiologik tamoyil:** nazariy bilimni amaliy topshiriqlar orqali o'tkazish — real darslar, mikro-darslar, case-study, loyiha va stajirovkalar.

- **Individualizatsiya va differentsiyalash:** har bir talabaga ZPD asosida individual o'quv yo'l xaritasi (learning pathway) tuzish.

- **Reflektivlik va metakognitsiya:** o'qituvchi o'z amaliyotini tahlil qilishi, xatolar va muvaffaqiyatlardan o'rganishi talab etiladi.

- **Feedback o'z vaqtidagi konstruktivligi:** formativ baholash — tez-tez, aniqlik bilan, rivojlanishga yo'naltirilgan.

Pedagogik amaliyotdagi ahamiyati.

- O'qituvchilarni nazariy bilimdan amaliy faoliyatga o'tkazish samaradorligini oshiradi.

- Mentorlik va stajirovkalarni samarali tashkil etadi: mentorlar aniq vazifalar va yordam darajasini belgilaydi.

- Talabalarni mustaqil ish va professional vaziyatlarga tayyorlaydi (real dars sharoitida qaror qabul qilish, metod tanlash).

- Baholash tizimini (formativ + portfel + rubrikalar) rivojlantirishga turtki beradi.

O'quv-metodik kompetensiyani rivojlantirish usullari va vositalari Pedagogik texnologiyalar va interaktiv usullar: **Flipped classroom (teskari sinf):** nazariy materiallar talabalarga oldindan yuboriladi; dars vaqti muammolar yechiladigan, amaliy mashg'ulotlar o'tkaziladigan bo'ladi; **Project-based learning (PBL):** talabalarga real muammo beriladi, metodlarni tanlash, o'quv materiallarini yaratish va baholash orqali kompetensiya shakllanadi; **Problem-based learning (PBL) vs. Inquiry-based learning:** muammolar va tadqiqot asosida o'qitish — talabalarda tahlil, tanqidiy fikrlash va metodik qobiliyatni oshiradi; **Collaborative learning / Team-based learning:** guruh ishlari, darsni rejalashtirish va guruh ichida rollar taqsimlash; **Microteaching va simulated classroom (simulyatsiya):** nazariy bilimni xavfsiz muhitda sinab ko'rish; **Digital pedagogika:** LMS (Moodle, Google Classroom), onlayn testlar, interaktiv doska, video-maker vositalari, elektron portfel tizimlari; **Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (learner-centred approaches):** differentsiyalash, individual learning paths, adaptive learning platformalaridan foydalanish.

Maruzalar, seminarlar, treninglar, mentorlik tizimi: **Maruzalar:** qisqa, strukturali, misollar bilan boyitilgan; har bir ma'ruza oxirida amaliy vazifa beriladi; **Seminarlar:** talabalar tomonidan tahlillar, muhokamalar — metodik strategiyalarni muhokama qilish; **Treninglar:** kommunikativ, baholash va diagnostika treninglari; rol o'ynash (conflict management, classroom management); **Mentorlik:** uzoq muddatli hamkorlik; mentor uchun malaka oshirish modullari (feedback berish, rubrika tuzish).

Pedagogik refleksiya, portfel, case-study, ishlanmalar tayyorlash:

Pedagogik portfel: dars rejalar, videolari, talabalar ishlaridan namunalar, reflektiv yozuvlar, baholash natijalari. Portfel — summativ baholashda asosiy dalil bo‘lib xizmat qiladi; **Case-study:** haqiqiy yoki simulyatsiyalangan pedagogik holatlar; talaba muammoni tahlil qiladi va yechim ishlab chiqadi; **Uslubiy ishlanmalar (methodological papers):** talaba kichik metodik maqola yoki qo‘llanma yozadi — bu ilmiy-amaliy fikrlashni rivojlantiradi; **Reflektiv jurnal va portfel-integratsiya:** har bir modul oxirida reflektiv xulosalar portfelga qo‘shiladi.

Adabiyotlar

1. Abduhakimova Z. A. “Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim” – JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 2022. Лучшее Издание
2. Mahmudova G. E., Kuramatova S. A. “Professional ta’lim tizimida o‘quv-metodik ishlarni tashkillashtirish” – PEDAGOG, ... Лучшее Издание
3. Umumiy pedagogika va psixologiya: “Innovatsion ta’lim ...” – NamDU, elektron resurs.